

Lucie Jarkovská: *Gender před tabulí. Etnografický výzkum genderové reprodukce v každodennosti školní třídy*
Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2013, 196 s.

Nejednu čtenářku a nejednoho čtenáře odkáže kniha Lucie Jarkovské ke vzpomínkám na doby dávno minulé, kdy sedávali ve školních lavicích. Kniha je přitom vysoce aktuální. Vypovídá o současné podobě českého školství a nabízí novou inspiraci do nynějších debat o jeho proměně. Oborově spadá do sociologie školy a vzdělání, stejně jako do sociologie genderu. Dle autorčiných slov je primárně určena akademické veřejnosti a též samotným pedagogy, kteří chtějí učit lépe, čili genderově citlivě. Zaujme ale i sociology a socioložky dětství. Jako metodologická inspirace poslouží i organizačním výzkumníkům, zejména těm, kteří se zabývají genderovaností formálních organizací. Obohatí všechny, kdož se zajímají o kvalitativní výzkumnou metodologii, zejména pak etnometodologii, etnografii a jejich skloubení s poststrukturalistickými přístupy.

Na českém trhu existuje několik knih, které se zabývají genderovými aspekty škol a vzdělávacího systému. Vedle příruček pro pedagogy, které radí, jak na genderově citlivou výuku (například I. Smetáčková, L. Jarkovská. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost 2006; P. Janošová. *Gender v práci se školními dětmi*. Liberec: Technická univerzita v Liberci 2011), jde zejména o studie zkoumající problém sexuálního obtěžování ve vysokoškolském prostředí (např. M. Vohlídalová (ed.). *Sexuální obtěžování ve vysokoškolském prostředí: analýza, souvislosti, řešení*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2010). Stejně tak máme díky Pražské skupině školní etnografie k dispozici i několik etnografických studií školních tříd, jež se však na genderové aspekty primárně nesoustředí. Opomíne-li autorčin příspěvek do kolektivní

monografie na téma propojení škol a trhu, v němž představuje podobnou látku (L. Jarkovská, K. Lišková, I. Šmídová. *S genderem na trh. Rozhodování o dalším vzdělání patnáctiletých*. Praha, Brno: Sociologické nakladatelství [SLON] 2010), můžeme konstatovat, že žádná z dostupných knih se nezabývá otázkou, jak se s genderem zachází přímo ve školních lavicích základních škol. Z hlediska tematického zaměření i metodologického postupu je proto kniha Lucie Jarkovské výjimečná.

Publikace se skládá ze dvou nestejně dlouhých oddílů, jednoho teoretického, druhého empirického, které se dále dělí do dalších tematických kapitol a vytvářejí dojem trochu nepřehledného členění. V prvním, třicetistránkovém oddíle autorka vymezuje svůj přístup, rámovaný interpretativním paradigmatem, který je inspirován etnometodologií a vybranými poststrukturalistickými teoriemi. Srozumitelně přitom vysvětluje, jak lze z pohledu těchto teoretických východisek konceptualizovat klíčovou kategorii genderu. Kapitola však poskytuje vhled i do dalších dvou teoretických „spížíren“, přičemž tu první tvoří sociálněvědní výzkum dětí a dětství. Tato problematika se dle autorky objevuje v sociálních vědách až s rozšířením a etablováním praktických profesí a institucí specializujících se na děti a dětství, jako je například profese pečovatelek a pediatri, anebo samotných škol. Vznik těchto profesí v moderní době se přitom přibližně od druhé poloviny 19. století čím dál tím více opírá o racionalizovanou vědu, jež má, jak dokazují a kritizují představené studie, silně androcentrický charakter. Těmi, kdo se nejlépe vyznají ve výchově dětí a péči o ně, už nejsou ze společenského hlediska matky, ale muži-odborníci, kteří svůj přístup mohou podložit vědeckými poznatky.

Jarkovskou ovšem v první řadě zajímají samotné děti, jež mají výchovné praktiky všech těchto dospělých vytvarovat do patřičné formy. Klade si otázku, jak se genderu vlastně učí a jak na výchovné snahy

učitelů a rodičů reagují. Přitom ze současných studií plyne, že děti vykazují při učení se genderu značnou *agency* (s. 27, 32). Jaký je pak tedy vztah mezi individuální svobodnou volbou genderové role a normativním – ať již patriarchálním, či naopak rovnostářským – nastavením genderových vztahů ve vzdělávacím systému? Autorka nás v této souvislosti seznamuje s širší odborné diskuze na téma genderové socializace v sociologii dětství i genderu. Současné studie vycházejí převážně ze sociálně konstruktivistických pozic a autorce se daří představovat gender jako složitou a spleťtíou sítí sociálních vztahů, propojující individuální praktiky s širšími sociálními strukturami.

A tím se dostáváme k další teoretické „spížirné“, z níž autorka čerpá. Ta schraňuje koncepty, které nám umožňují uchopit každodenní interakce ve školní třídě v širším kontextu vzdělávacího systému, neoddělitelně zakotveného v české společnosti. Vzdělávací systém předává dominantní hodnoty společnosti a její kulturu, připravuje děti na život v ní a má potenciál buďto udržovat *status quo*, anebo podporovat změnu (s. 35). Autorka upozorňuje na propojení škol s trhem, kterému „dodávají“ vhodně připravené pracovníky. Obě sféry přitom shodně uplatňují, respektive done dávna uplatňovaly, meritokratický princip. Ovšem s rozvojem masového vzdělávacího systému se na trhu práce začíná přihlížet i k jiným kritériím selekce vhodných kandidátů, než jen ke kvalifikaci. Gender se tak spolu s etnicitou a náboženstvím dostává opět do hledáčku personalistů.

Je-li škola tak důležitá pro jednotlivé děti, jejich rodiče i celou společnost, lze její výukový program nastavit tak, aby nebyl sexistický a naopak, aby byl genderově citlivější? Jarkovská v odpovědi na tuto otázku představuje projekt genderově citlivé školy. Ten prosazuje takový styl výuky, který vyvrací genderové nerovnosti a snaží se odstranit, či aspoň zmírnit genderovou diskriminaci. Přitom ukazuje, že program

genderově citlivé školy nelze za žádných okolností redukovat na podporu vzdělávání dívek. S odkazem na četné výzkumy Jarkovská ostatně uvádí, že rozdíly ve školních výsledcích dívek a chlapců reflektují spíše charakteristiky, jako je psychická vyrovnanost, samostatnost, schopnost soustředit se a přizpůsobit se, než rozumové schopnosti (s. 40). Feministické výzkumnice a feminističtí výzkumníci svou kritikou upozornili na genderovou slepotu a genderové stereotypy, které ve školním vzdělávání přetrvávají. Ovšem tato kritika i program genderově citlivé výuky jde dále a může otevírat dvířka Pandořiny skříňky. Otázky, jak by škola měla reflektovat rostoucí rozmanitost genderových rolí, mohou podkopávat stávající funkci škol. Mají tyto vzdělávací instituce mít stále normativní povahu, či se jejich charakter musí spolu s celou společností též proměnit? Je stále přínosné, aby vyučující vystupovali v roli nezpochybnitelných autorit a prosazovali ty „jediné správné pravdy a názory“? Jarkovská takovou pozici odmítá. Uznává, že na jedné straně je nutné dát dětem jasná pravidla, ale ta by dle ní měla ohraničovat co nejširší prostor. Tvrdí, že je zapotřebí „zrelativizovat výsadní postavení vyučujících jako vzdělavatelů ve smyslu civilizujících zušlechťovatelů přírodního živlu – dětí“ (s. 44).

K takovému stanovisku bezesporu dospívá na základě svého etnografického výzkumu. Zjištění, jež staví především na zúčastněném pozorování školní třídy v jednom školním roce, představuje ve třech empirických kapitolách, přičemž hned ta první se sociálními nerovnostmi podrobně zabývá. Jarkovská studuje, jak jsou na mikroúrovni školní třídy z významňovány rozdíly mezi dětmi na základě genderu, věku, ale i etnicity. Detailně analyzuje pravidla, která děti disciplinují a udržují v podřízeném postavení. A přitom pozoruje, že věkové nerovnosti jsou ospravedlňovány podobnými prostředky jako nerovnosti genderové (s. 81). Podobně jako ženám je i dě-

tem přisouzena podřízená pozice ve spojení s přírodou. Děti jakožto „přírodní živel“ je nutné patřičně zpracovat, vytvarovat, ovládnout. Područí dětí je přitom legitimizováno jako nezbytnost, která jediná může zajistit přežití společnosti, podobně jako kdysi bylo podřízené postavení žen ospravedlňováno jako přirozený stav nezbytný pro celkové blaho společnosti. Podrobenost (dětí a žen) je tedy popisována jako něco „přírozeného“ a Jarkovská pozoruje, jak vyučující nevědomky znovu a znovu naturalizuje společnost a socializuje přírodu. Přírodu jako vrcholnou autoritu a nejvyšší objektivní Pravdu povolává do akce vždy, když se má předejít další diskuzi (s. 80).

Následující empirickou kapitolu věnuje Jarkovská sexuální výchově. Sexuální výchova je zvláštní předmět. Na českých školách není vyučován samostatně, nicméně tvoří součást rodinné výchovy. Protože jde o „výchovu“, je jí připisována ve školních osnovách nižší váha. Očekává se, že žáci si během „výchov“ spíše odpočinou a s nabraným dechem předvedou excelentní výkon v „důležitějších“ předmětech, třeba matematice (s. 96–97). Sexuální výchova spojuje děti a sexualitu do jedné věty a s tím je v euroamerické kultuře potíž. Jak totiž Jarkovská ukazuje, dětství je v tomto sociokulturním kontextu konstruováno převážně jako nevinné, bezbranné a asexuální (s. 94). Mluví-li se najednou o sexualitě a dětech, pak obvykle v souvislosti s nebezpečím a deviací. Z toho plyne typický pohled na sexuální výchovu, který přejímají i české vládní dokumenty (s. 96). Pracují především s programy prevence přenosu pohlavních chorob a dětí, tedy přesněji dívky, se snaží přesvědčit, že na sex mají dost času. Zodpovědná sexualita je v rámci sexuální výchovy opravdu vymezována zejména jako ženská záležitost. Tomu odpovídá i obsah sexuální výchovy, který z velké části tvoří informace o biologických změnách v dospívání u dívek, okouřených o špetku tematiky partnerských vztahů. Ovšem autorka si všímá, že oproti

očekávání se dívky v tématech sexuální výchovy rozhodně nenacházejí a naopak při hodinách působí neobvykle zamlkle a tiše. Mnohé čtenářky si hned vzpomenou na svá školní léta. Pro Jarkovskou je tento rozpor zajímavým momentem, jenž využívá k hloubkové analýze diskurzu sexualit. Ten nedovoluje hovořit o určitých tématech, například o ženské touze, erotice a prožitcích sexualit, a na druhou stranu redukuje sexualitu na pouhou prokreaci. Pro jednu z podkapitol autorka dokonce volí všeobsažný název „Biologický výklad v sexuální výchově jako dívčí břemeno“.

Poslední empirická kapitola představuje zjištění, ke kterým autorka došla nikoliv na základě zúčastněného pozorování ve třídě, ale díky úkolům, jež dětem zadala jakožto suplující učitelka. Děti tak kreslily „fotografie“ sebe samých, až jim bude třicet let, anebo výtvarně znázornily své dojmy z feministické pohádky, kterou jim autorka na jedné hodině přečetla. Cvičení ukázala Jarkovské ještě další roviny toho, jak děti genderu rozumí a jaké významy mu přisuzují. Autorka se zde dotýká množství témat od tělesnosti, vzhledu, módy a jinakosti až po dominanci heterosexuality v dětském pojetí genderu. Všechna však v podstatě poukazují na to, že děti mají obrovskou schopnost integrovat kontradikce ve zdánlivě pevně stanoveném genderovém řádu (s. 161). Jarkovská i v tomto moment zdůrazňuje *agency*, aktérství dětí. Děti jsou neuvěřitelně kreativní, a to i v zacházení s genderovými rolemi a kategoriemi. Ostatně celá kniha zdárně narušuje představu, že děti pouze schematicky přejímají jasně vymezené škatulky genderových rolí, do kterých se je dospělí snaží vtěsnat. A právě na rozvíjení této kreativity v zacházení s genderem by se měla genderově citlivá výuka zaměřovat. Jarkovská zdůrazňuje, že stačí využít toho, co děti samy vyjadřují (s. 165). K tomu však musí vyučující disponovat minimálně stejnou etnografickou citlivostí k vnímání rozmanitosti reality jako autorka sama.

Právě hloubka etnografické analýzy mě na práci Jarkovské nejvíce okouzila. Text vykazuje všechny znaky, které by dobrá etnografie měla mít. Je hravý, přitom hluboký. Krásná čeština a vtip se v empirické části snoubí s analytickou vyzrálostí, jež jde na „dřeň“ věci. Vystihuje to třeba pojem „dívčensství“, s nímž autorka přichází, když interpretuje sociální pozice, ustanovované v třídním kolektivu ženským genderem a etnicitou (s. 84–85). Nejvíce se však hutnost analýzy projevuje v kapitole o diskurzu kolem sexuality při hodinách sexuální výchovy. Autorka v ní umně propojuje to, co na sociální mikroúrovni během hodin sexuální výchovy pozorovala, s analýzou celého diskurzu obklopujícího sexualitu a genderový řád v české společnosti. Škoda jen, že s podobnou lehkostí a švihem není napsána i teoretická část. Ostatně podobný rozpor vidím nejen u jazyka teoretické a empirické části, ale i u úvodního popisu etnografické metodologie, který autorka nabízí v kapitole „Gender v perspektivě interpretativní sociologie“. Otázkou je jednak jeho samotné zařazení do této kapitoly, hodilo by se snad více do úvodu, ale i jeho schematické a trochu nejisté vyznění, jež vysoké kvalitě empirické části a provedení etnografického výzkumu nedostojí. Autorka se v něm odvolává k přístupu Clifforda Geertze, slavného představitele symbolické antropologie. Ten ale nevztahuje k poststrukturalistickým směrům v etnografické metodologii a ostatně ani k etnometodologii, a tak není jasné, jakou roli mu ve svém výzkumu přesně přisuzuje. Na druhou stranu se mi líbí autorčina upřímnost, s jakou reflektuje svoji práci a vlastní pozici v terénu, a i to, že kontroverzní otázky pojmenovává přímo. Zejména pokud jde o otázky, jež souvisí s povahou sexuální výchovy či rovnostářským pedagogickým přístupem a jeho účinností v paternalisticky a patriarchálně nastaveném vzdělávacím systému (ta je mimochodem diskutabilní, viz s. 54). V tomto ohledu mě obzvláště zaujaly au-

torčiny postřehy týkající se snahy individua proměnit „nepřátelský“ systém či vypovídající o procesech, jimiž jsou hlasy středostavovských dívek a žen v prostředí vzdělávací instituce umlčovány. Nutkavě mi připomínají české porodnictví, jež znám blíže než školy. A právě silná analogie s porodnictvím mě vede k přesvědčení, že práce Jarkovské bude inspirativní pro všechny, kteří si budou klást podobné otázky po povaze klíčových institucí v současné české společnosti.

Ema Hřešanová

Stanislav Balík, Petr Gongala, Kamil Gregor: *Dvacet let komunálních voleb v ČR*

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2015, 159 s.

Název knihy autorů z brněnské Fakulty sociálních studií evokuje bilancování vývoje obnovené územní samosprávy, která pomyslně slaví či oslavila pětadvacet let v případě samosprávy obcí a patnáct let v případě krajů. Svým zaměřením na kandidáty, zastupitele a starosty zároveň částečně připomíná přístup autorského kolektivu kolem Dana Ryšavého a Daniela Čermáka, který svojí monografií *Na / O kraji* posunul akademickou reflexi geneze krajů a jejich politických reprezentantů v českém politickém systému (D. Ryšavý, D. Čermák a kol. *Na / O kraji. Kraje a jejich představitelé 2000–2013*. Praha: Sociologické nakladatelství [SLON] 2015).

Pojďme však po pořádku. Na úvod je potřeba předstříhat, že název monografie *Dvacet let komunálních voleb v ČR* nemůže navodit přesnou představu o jejím obsahu a především přínosu. Jakkoliv název evokuje bilanční ambici autorů, kterou bezpochyby naplňuje, tato ambice se nezdá být primárním cílem. Tím se zdá být prezentace inovativní a částečně nové metodologie přístupu k interpretaci volebních výsledků